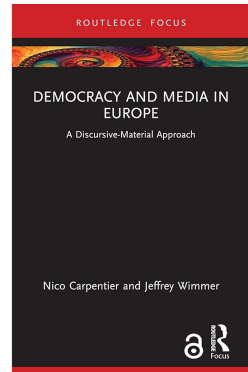

O DEMOKRATIJI I MEDIJIMA U EVROPI

*Democracy and Media in Europe:
A Discursive-Material approach,*
Nico Carpentier & Jeffrey Wimmer,
Routledge, 2024.

Marjana Stevanović¹

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka
ORCID not available

Dinamika neizbežnih promena na polju demikratije i medija opravdava još jednu opservaciju njihove međuzavisnosti kojom bi se prethodna literatura suočila sa novim teorijskim promišljanjima. Knjiga „Demokratija i mediji u Evropi: diskurzivno-materijalni pristup”, koju potpisuju Niko Karpentje i Džefri Vimer (*Democracy and Media in Europe: A Discursive-Material aprouch*, Nico Carpentier&Jeffrey Wimmer, 2024, Routledge), nudi moguće odgovore na ove promene. Oslanjajući se na teoriju diskursa Ernesta Lakloa i Šantale Muf (Laclau&Mouffe 1985) ukrštenu sa materijalističkim praksama, autori primenjuju diskurzivno-materijalni pristup u sagledavanju neprestane interakcije demokratije i medija kako bi posvetili pažnju materijalnoj komponenti istovremeno sa tesno povezanom diskurzivnom komponentom.

U ostvarivanju demokratije, kako objašnjavaju u uvodnom delu, diskursi daju značenja i strukturiraju demokratske materijalne prakse (na primer, odlazak na glasanje), koje sa svoje strane potvrđuju i održavaju diskurzivne strukture. Značajnog udela u ovim procesima imaju mediji, koji unutar svojih organizacija i kapaciteta, što je njihova materijalna priroda, omogućavaju cirkulisanje diskursa.

¹ Kontakt sa autorkom: mstevanovic150@gmail.com

Iako teoretičari insistiraju na materijalnom, autori smatraju da je potrebno razraditi preplitanje diskurzivnog i materijalnog. Metafora za ovo preplitanje je čvor - diskurzivno-materijalni čvor.

Jednostavna struktura knjige od 100 strana sadrži dva dela: *Demokratija i Mediji i demokratija*. Svaki čini po pet poglavlja u kojima se razmatraju ključni elementi pojmova, daje pregled rasprava o njihovoj definiciji i artikulaciji te mogućnosti i problema u ostvarivanju demokratskih procesa i demokratizacije medija.

Prvi deo počinje poglavljem o ključnim elementima demokratije, koja se različito definiše u različitim demokratsko-ideološkim kontekstima - od sistema u kojima se ona unapređuje i širi kroz razna društvena područja do onih sa tendencijom da je suzbije i ograniče - te samo određenje demokratije predstavlja polje diskurzivno-materijalnih političkih sporova. Polazeći od osnovne definicije demokratije kao forme upravljanja u kojoj vlada narod, a koja podrazumeva političku zajednicu zasnovanu na jednakosti među ljudima (Held 1996, prema Carpentier&Wilmmer 2024), autori kao ključne komponente demokratije ističu postojanje političke zajednice, unutar koje građani prihvataju uspostavljena pravila i legitimitet izabranih predstavnika, te razliku između onih koji vladaju i onih kojima se vlada. Ova razlika nužno u fokus razmatranja stavlja istovremeno prisustvo reprezentacije (delegiranja moći izabranom predstavniku naroda) i participacije (direktnog učešća naroda u raspodeli moći), uvek prisutne u demokratijama ali u različitom stepenu. Stoga je balans između ove dve komponente, koji se može interpretirati na mnogo načina, jedan od glavnih predmeta političkih sporova, kojima autori posvećuju drugo poglavlje.

Kroz pododeljke drugog poglavlja razmatraju se nadalje rasprave o dometinama demokratije i različiti pristupi pitanjima da li je demokratija omeđena okvirima institucionalizovane politike ili prožima sve društvene oblasti i međuljudske odnose, a da li su pak pojedina područja, poput ekonomije, isključena iz demokratskih praksi. U teorijskim interpretacijama ovih pitanja relevantna je distinkcija između *političkog*, kao dimenzije antagonizma koji prožima međuljudske odnose, i *politike*, dimenzije institucionalnih diskurzivnih praksi, na koju ukazuje Maf. Prema ovoj teoretičarki, političko ne može biti ograničeno okvirima institucije upravo zato što je svojstveno svakom društvu u celini i nužno utiče na institucionalizovanu politiku. Rasprave o opsegu demokratije tiču se i pitanja da li ona treba da bude ograničena na proceduralnu komponentu,

odnosno formalizovane vladajuće strukture, ili na supstantivnu komponentu, odnosno ostvarena prava kao ishode procesa donošenja odluka na formalnom planu.

Politički sporovi uključuju i diskurzivnu artikulaciju političke zajednice kao ključnog elementa demokratije, kao i pitanje organizacije 'vladavine naroda' unutar tih zajednica. Na ovom polju se nastoji odrediti diskurzivno-materijalna granica između članova političke zajednice koji učestvuju u političkom procesu i onih koji su iz tog procesa isključeni.

Postojanje demokratije kao diskurzivno-materijalnog sklopa omogućava i niz drugih procesa koji su izvan same demokratije. O ovim procesima autori govore kao o *uslovima za mogućnost demokratije*, kojima posvećuju treće poglavlje, a inspirisani Kantovim razmišljanjima o *a priori* datim uslovima za mogućnost spoznaje i empirijskog iskustva. Jedan od primera koji daje istorija jeste slabljenje monarhije ili aristokratije, čije se posledice ogledaju u promenama materijalnih klasnih struktura, odnosno smanjenju neravnoteže moći i raspodele kapitala kao osnove na kojoj demokratija počiva.

Među uslovima za mogućnost razvoja demokratije jesu materijalna stabilnost, što potvrđuju brojni primeri društvenih poremećaja, poput ratova, socijalnih nemira, ekonomskih katastrofa, koji su doveli do destabilizacije demokratskih procesa.

Država kao politička zajednica predstavlja strukturu u kojoj i kroz koju se demokratija može organizovati, ali države mogu imati različite ideološke i materijalne koncepte koji ne podržavaju uvek demokratsko uređenje. Stoga je legitimitet države, u vidu vladavine prava kroz prihvatanje odluka političkih subjekata, jedan od ključnih uslova za mogućnost demokratije. Osim države, jednako je važan stepen participacije članova političke zajednice. Ono što čini materijalnu dimenziju uslova za mogućnost participacije jeste *pristup* građana, na primer, informativnim platformama ili procesima donošenja odluka, te *interakcija* u vidu uspostavljanja društveno-komunikativnih odnosa kako bi se participacija odvijala. Jednako značajni faktori su i *poverenje* među građanima i državnim institucijama, ali i *znanje* i *pismenost*, bez kojih su participacija i demkratija teško moguće.

Na kraju poglavlja o uslovima za mogućnost demokratije autori obrađuju i koncepte koji su više diskurzivne prirode poput autonomije, suvereniteta i odbacivanja nasilja u rešavanju političkih sukoba.

Poslednja oblast dela o demokratiji nadovezuje se na početnu tvrdnju da je demokratija inherentno nestabilna jer sama njena svrha – decentralizacija moći – proizvodi oscilacije moći, koje se ogledaju u težnjama društvenih elita da ojačaju svoje pozicije i oslabe participativnu komponentu, dakle da poremete pa čak i unište demokratiju. Demokratija tako, sa svojim raznovrsnim diskurzivnim artikulacijama i materijalnim praksama, ne isključuje političke sukobe. Ovo poglavlje autori posvećuju pretnjama po demokratiju, fokusirajući se na autoritarne modele, koji poput anarhističkih ili komunističkih nastoje da centralizuju vlast i suzbiju vladavinu prava.

Sam *domet demokratije*, posebno kad se imaju u vidu njene materijalne prakse, predmet je mnogih osporavanja kojima se dovodi u pitanje priroda demokratije u smislu da se ona ne može realizovati ili da čak ne postoji. Žak Derrida tako govori o demokratiji koja se kontinuirano iščekuje – *democracy-to-come* (Derrida 2004, prema Carpentier&Wilmmer 2024: 28-30) – ali bez očekivanja da će se zaista pojaviti. Na ovu „obećavajuću strukturu“ demokratije nadovezuje se Aleks Thomson (Thomson 2015, Carpentier&Wilmmer 2024, 29-30), prema kome je demokratija upitna čak i kada postoji stabilna participativna dimenzija koja štiti društva od diktature, budući da materijalna dinamika i procesi donošenja odluka ne odgovaraju uvek demokratskim načelima. Materijalna praksa demokratije može u tom smislu dislocirati diskurs ideala demokratije, te se ovim, više filozofskim, raspravama otvaraju pitanja *neispunjenih obećanja demokratije* kao potencijalnih pretnji po samu demokratiju.

Budući da je participacija jedna od ključnih komponenti demokratije, njeno odsustvo, odnosno neučestvovanje građana, na primer na izborima, takođe se smatra pretnjom po demokratiju, o čemu se govori u sledećem odeljku, dok je naredni posvećen (re)centralizaciji moći, koja se u velikoj meri vezuje za autoritarne modele i autoritarni populizam.

Ako demokratije nema bez postojanja države, što je dominantno mišljenje, a države nema bez granica, odnosno razgraničenja onih koji su članovi zajednice i onih koji joj ne pripadaju, upitan može biti način na koji su granice koncipirane i kontrolisane. Pitanje propustljivosti granica dolazi do izražaja u periodima migrantskih kriza, jer kada je migrantima ili drugim manjinama onemogućen pristup demokratiji i slobodi uokvirenim tim državnim granicama, onda su etička osnova i legitimitet demokratije narušeni.

Poslednji odeljak, kojim se zatvara poglavlje i ujedno prvi deo knjige, razmatra nasilje kao pretnju po demokratiju, a koje pak treba razlikovati od konflikta kao prihvatljivog i čak neophodnog u demokratskim procesima.

Drugi deo knjige – *Mediji i demokratija* – osvetljava međuzavisnost demokratije i medija, odnosno kako se, svaki sa svojim diskurzivno-materijalnim sklopom, međusobno povezuju, i daje jednu posebnu interpretaciju *demokratske uloge medija*. Ovaj deo knjige sledi strukturu prvog i počinje obrazlaganjem ključnih komponenti medija.

Mediji u celini uspostavljaju dinamički prostor komunikacije, čineći vidljivim (donekle vidljivim, i na različite načine) društvene i političke pojave koje su važne za pripadnike društvene zajednice. Ovde se autori usredsređuju na medije kao sklopove koji uključuju komunikacione tehnologije, povezujući ih sa praksama označavanja koje kroz te tehnologije cirkulišu, kao i sa organizacionim strukturama koje te prakse proizvode. Mediji, dakle, omogućavaju cirkulaciju praksi označavanja unutar i izvan svojih organizacionih granica, što zauzvrat omogućava cirkulaciju diskursa, ali i njihovu validaciju i modifikaciju. U osnovi definicije medija je tako materijalna komponenta, koja podrazumeva medijske tehnologije, organizacionu infrastrukturu i proizvodne procese, upletena sa diskurzivnom komponentom, u vidu etičkih i profesionalnih normi medijskih identiteta.

S obzirom na komunikacijsku svrhu medija, drugi ključni element koji ih definiše **jeste publika, koja je medijima neophodna** kako bi upotpunili svoj identitet. Koncept publike je, međutim, veoma nepredvidiv, što otvara prostor da se ona na mnogo načina teorijski odredi i uokviri. Autori ovde nastoje dati sažet pregled različitih interpretacija publike, koja s pojavom interneta postaje dinamičnija te se kao koncept znatno usložnjava. Nadalje se ističe značaj posmatranja medija u okviru *javne sfere*, koja je takođe fluidan koncept, i iako sadrži i nemedijske komponente, u savremenom društvu su mediji važan kanal kroz koji se konstituiše značajan deo javne sfere. Pored teorija javne sfere, odnos između medija, demokratije i društva može se posmatrati i u kontekstu kulture i građanskog društva, te autori zatvaraju poglavlje dotičući se Dalgrenovog koncepta *građanskih kultura* (Dahlgren 2009), koncepta *javne povezanosti* Nika Kuldrija (Couldry et al. 2007), i *kulture političkog diskursa* Andreasa Heppa (Hepp et al. 2012).

Sledeće poglavlje posvećeno je ulogama medija u demokratiji u kontekstu međusobnog preplitanja ova dva složena diskurzivno-materijalna sklopa. Autori skreću pažnju i na različite teorijske pristupe na ovom složenom polju, od onih koji su usmereni na podržavajuću ulogu medija u demokratskim procesima kroz informisanje građana, do onih sa znatno većim očekivanjima koji medije posmatraju kao jedan od stubova demokratije i imanentnog dela institucionalizovane politike koji ima moć u procesima donošenja odluka.

Osnovna uloga medija je informisanje građana, koje podrazumeva prikupljanje, selekciju i širenje vesti i tema od opšteg značaja za političku zajednicu. Informativna uloga medija, sa izrazito diskurzivnom dimenzijom, direktno je povezana sa funkcionisanjem demokratije, jer omogućava slobodan pristup informacijama relevantnim za formiranje političkih mišljenja, što se opet obezbeđuje slobodom medija, kao i medijskim etičkim i profesionalnim postulatima. No autori ukazuju i na niz problema u ostvarivanju informativne uloge, koji se tiču, na primer, selekcije i distribucije informacija te različitih interpretacija publike, koje nisu uvek ideološki neutralne, mogućeg širenja dezinformacija, kao i podložnosti medija uticajima propagande.

Tradicionalna demokratska uloga medija je i kontrola nad nosiocima vlasti (*watchdog* uloga), koja se u velikoj meri odnosi na institucionalizovanu politiku, ali i na nepravilnosti u drugim društvenim oblastima poput poslovne sfere. S obzirom na tesnu povezanost s javnošću, i ovde je naglašena diskurzivna komponenta *watchdog* uloge medija, koji proizvode značenjske prakse u vezi sa društvenim disfunkcijama i to najčešće nakon dugotrajnih i iscrpnih istraživanja.

Doprinos demokratiji mediji ostvaruju i kroz kreiranje *foruma* kao platforme sa diskurzivnim i materijalnim karakteristikama, gde se odvijaju društveni dijalozi i rasprave i koji obezbeđuju vidljivost različitih perspektiva.

Četvrta uloga medija u demokratiji koja se navodi jeste reprezentativna uloga, kojom se naglašava potreba za korektnim predstavljanjem različitih društvenih grupa (migranata, žena i nacionalnih manjina...), ali i potreba za edukativnom komponentom u njihovoj reprezentaciji te izbegavanjem stereotipizacije, odnosno pogrešnih reprezentacija. Na kraju, demokratska uloga medija se ogleda u olakšavanju participacije građana na različitim društvenim poljima, prvenstveno u sferi institucionalizovane politike, i uvek je u vezi sa pitanjima moći i ravnopravnosti. Stepenu u kome mediji omogućavaju realizaciju participacije,

kako se ističe, predmet je značajnih i neretko žustrih debata. Područje demokratske uloge medija generalno proizvodi različite sporove povezane sa opsegom njihove intervencije u domenima, pored participacije, i medijskog pluralizma, medijskih sloboda i sloboda izražavanja, što je tema sledećeg poglavlja.

Ako medijski pluralizam podrazumeva sposobnost medija da obezbedi cirkulaciju različitih argumenata i diskursa (posebno onih koji su izvan hegemonijskih diskursa), materijalna realizacija tog cilja može biti upitna. Svakodnevno izveštavanje, na primer, uključuje aktore iz različitih sfera koji u svojim nastupima nastoje ostvariti određene interese i uticaje na javno mišljenje, zamagljujući neke druge interese i potrebe zajednice. Važan faktor na materijalnom planu je i uticaj vlasništva nad medijima, budući da vlasnik medija ima moć da oblikuje mišljenje, ali i da ugrozi autonomiju novinara, pa time i medijski pluralizam.

Predmet sporova je i sloboda medija i sloboda izražavanja, odnosno njihova konkretna tumačenja zbog kojih su ova prava uvek u opasnosti da budu ograničena od strane država ili drugih društvenih aktera. Sledeći odeljak posvećen je medijskoj reprezentaciji, odnosno raspravama o stepenu u kome se ispunjava načelo jednakog predstavljanja najraznovrsnijih društvenih grupa, s obzirom na različite i često problematične medijske prakse, a na kraju se razmatra i doprinos medija participaciji, gde se uzima u obzir minimalistički i maksimalistički pristup medijskoj ulozi u ovom domenu.

Poglavlje o uslovima za mogućnost demokratske uloge medija razmatra najpre materijalne zahteve, počevši od tehnologija kao ključne komponente, koje se opet ne mogu posmatrati odvojeno od organizacione infrastrukture i ljudskih resursa. Neophodan uslov za ostvarivanje demokratskih uloga medija jeste i postojanje demokratske države, zasnovane na vladavini prava, gde se dodaje diskurzivna komponenta a naglasak stavlja na legitimnost države i prihvatanje njenih regulativa. Na kraju, treći uslov mogućnosti je prisustvo demokratske medijske kulture, sa još snažnijom diskurzivnom dimenzijom, koja podrazumeva široku društvenu podršku vrednosnim diskursima slobode, jednakosti i pluralizma i njihovu doslednu cirkulaciju.

Poslednje poglavlje posvećeno je faktorima pretnje po ostvarivanje demokratske uloge medija i prvi koji se navodi je *nedostatak ekonomske održivosti*. Kao posebno ranjivi ističu se alternativni mediji, koji su izvan tržišta, te im pristup materijalnim resursima može biti problematičan, no od ekonomskih poteškoća nisu izuzeti ni mejnstrim mediji, kao ni javni servisi koji umnogome

zavise od državne i javne podrške. Sledeći faktor pretnji je *kolonizacija javne sfere* kao proces centralizacije moći, koja za sobom nosi kontrolu medija od strane države ili tržišta, a time i selektivnu distribuciju informacija i pretvaranje medija u propagandne mašine. U savremenom evropskom društvu, kako autori napominju, rasprave o ovim pretnjama donekle su povezane sa usponom neli-beralnih demokratija sa autoritarnim tendencijama.

Nedostatak poverenja i razočarenje građana u institucionalnu politiku i medije ima za posledicu nezainteresovanost i povlačenje iz javnog prostora, što podriiva osnovni princip građanske participacije i predstavlja još jednu realnu pretnju po ostvarivanje demokratske uloge medija. Nadalje se navodi pretnja od *transformacije političkog znanja*, kao diskursa iz političkog domena koje proizvode mediji a koji se smatraju legitimnim i istinitim. Ova transformacija dolazi usled slabljenja pouzdanosti političkih značenjskih praksi, budući da mediji, vodeći se kriterijumom aktuelnosti pri izboru vesti a ne relevantnosti, izlažu publiku veoma različitim artikulacijama demokratije, često problematičnim i sa stanovišta same demokratije. Poslednja pretnja po demokratsku ulogu medija koju autori navode jeste porast simboličkog nasilja u vidu govora mržnje, ponižavanja, vredanja, ali i ućutkivanja koji se promiču putem diskurzivnih praksi. Mediji mogu biti i instrumenti i mete simboličkog nasilja, bilo kroz manipulaciju informacijama, diskurzivne strategije isključivanja ili reprodukciju hegemonijskih narativa koji marginalizuju određene grupe ili perspektive. Na taj način, mediji ne samo da oblikuju političku realnost, već i utiču na to ko dobija glas u javnoj sferi, a ko ostaje nevidljiv.

Knjiga se završava kraćim zaključkom, unutar kojeg je data i tabela njene strukture, odnosno šematski prikaz ključnih komponenti demokratije i medija, sporova na oba polja, uslova za mogućnost njihovog postojanja i pretnji po njihovo funkcionisanje.

S obzirom na specifičnost i složenost diskurzivno-materijalnog konceptualnog okvira, knjiga bi se mogla opisati kao pristupačna na nivou akademske literature. Nesumnjivo doprinosi razvoju teorija demokratije i medija, pružajući uvid u šire društvene diskurzivno-materijalne prakse i olakšavajući razumevanje njihove raznovrsnosti.